

Birger Gerhardsson In Memoriam

SAMUEL BYRSKOG

Professor Birger Gerhardsson dog i sitt hem i Lund natten till juldagen 2013. Han blev 87 år gammal. Han var professor i Exegetisk teologi vid teologiska fakulteten i Lund mellan 1965-1992. Gerhardsson föddes 26 september 1926 i Vännfors, Väannes socken, utanför Umeå. Föräldrarna var hemmansägare och lantbrukare. Han växte upp i ett jordnära sammanhang och blev tidigt fångad av den västerbottniska lågkyrkligheten. Uppväxten kom på många sätt att prägla hans forskning och hans livslånga kyrkliga engagemang.

I unga år, 1942, begav sig Gerhardsson till Uppsala för läroverksstudier på Fjellstedtska skolan. Han avlade studentexamen 1947. Efter militärtjänst och teologistudier prästvigdes han för Luleå stift 1953. Forskningen lockade. Redan våren 1952 hade Anton Fridrichsen, professor i Nya testamentet i Uppsala, övertygat honom om att gå vidare med studierna. Efter Fridrichsens död 1953 fortsatte han under den nye professorn Harald Riesenfeld. Sensommaren 1956 blev han teologie licentiat på ett arbete om Jakobsbrevet och 1961 teologie doktor och docent i Nya testamentets exegetik på avhandlingen *Memory and Manuscript. Oral Tradition and Written Transmission in Rabbinic Judaism and Early Christianity*. Han hade däremellan hunnit med en originell liten studie om den gode samaritanen och publicerat den på engelska, *The Good Samaritan – The Good Shepherd?* (1958).

Avhandlingen var Gerhardssons största och viktigaste arbete. Den var inspirerad av forskningen i Gamla testamentet, inte minst av professor Ivan Engnellns arbeten om den muntliga traditionens betydelse. Gerhardsson följde Engnellns forskarseminarium i Uppsala under åtta år och frågade sig hur det gick till, mer konkret, när man överlämnade muntlig tradition till andra. I sin opublicerade licentiatavhandling hade han noterat att den paraenetiska användningen av Jesus-traditioner var en aktivitet som skiljde sig från själva traderandet och misstänkte att det fanns speciella sammanhang bland de tidigkristna där man medvetet bevarade och bearbe-

tade traditionerna. Dessa tankar utvecklade han i sin avhandling. Där kompletterade han det formkritiska paradigmet som hade utvecklats sedan början av 1900-talet i Tyskland och som under efterkrigstiden fått vida internationellt genomslag, dock inte i Uppsala. I stället för att med de nytestamentliga formkritikerna betrakta tradering av traditioner om det som Jesus sa och gjorde, och om det som hände med honom, enbart som utslag av de kristna församlingarnas olika gemensamma aktiviteter fokuserade Gerhardsson på det speciella sammanhang där några av de mest lärda bland de kristustroende medvetet sökte bevara traditioner – väl medveten om att det också fanns tillfällen då traditionerna bearbetades och användes aktivt – och fann att det mest näraliggande jämförelsematerialet var den rabbiniska litteraturen med dess beskrivningar av hur läraren inpräntade skriftlig och muntlig tradition, av hur tradering innefattade ordagrann memorering av lärarens undervisning och noggrann iakttagelse och efterliknelse av lärarens sätt att handla. Han såg tydliga skillnader mellan det tidigkristna och det rabbiniska, men menade också att vi i den tidiga kristna miljön bör räkna med särskilda tillfällen och sammanhang där kristustroende skriftlärda medvetet bevarade traditionen från och om Jesus.

Kritiken lät inte vänta på sig. Flera av de ledande exegeterna ryckte ut till formkritikens försvar, Werner Kümmel och Ernst Käsemann var de mest framstående. Några exegeter, också de inflytelserika, såg med positiva ögon på hans avhandling. Den kände Joseph Fitzmyer, sedermera hedersdoktor vid teologiska fakulteten i Lund var en av dem. En annan var W. D. Davies, och hans lovande student Ed Sanders byggde i sin avhandling från 1969 ut Gerhardssons kritik i en undersökning av formkritikernas tes att muntlig tradition alltid utvecklades enligt vissa tendenser. Men kraften i det internationella formkritiska paradigmet slog hårt mot den unge docenten. Till dels var den saklig, dock oftast med teologiska övertoner från kontinental kerymatisk teologi, till dels var den polemisk och

osaklig, särskilt den från amerikanen Morton Smith. Det mesta av kritiken gällde den nytestamentliga delen. Den del i avhandlingen som handlade om den rabbiniska litteraturen hade Gerhardsson ägnat större omsorg. Han försvarade sig, först i en liten skrift *Tradition and Transmission in Early Christianity* (1964), även den numera en klassiker. 1998 samlades hans avhandling och hans försvarsskrift i en volym och gavs ut i serien ”The Biblical Resource Series”. Jacob Neusner, student till Morton Smith och en av Gerhardssons argaste kritiker under 1960- och 1970-talen, hade då ändrat sig och skrev ett förord till boken där han bad om ursäkt för sina tidigare uttalanden och lovprisade Gerhardssons insats.

Trots det kritiska mottagandet av avhandlingen fanns ett flertal positiva röster och 1965 kunde Gerhardsson tillträda lärostolen i Lund. På den tiden hette den Exegetisk teologi med undervisnings- och examinationsskyldighet i Nya testamentets exegetik. Det var hård konkurrens och de tre sakkunniga var oense, var och en hade sin favorit. Gerhardsson hade en liten produktion. Ansökningshandlingarna skulle lämnas in redan 31 mars 1963, bara två år efter disputationen. Kvaliteten på hans produktion var emellertid av yppersta klass. Det hade Niels Alstrup Dahl sett och förordade Gerhardsson. Fakulteten ville, efter diskussioner, också ha honom. Och så blev det.

Den internationella vändpunkten för hans forskning kom i slutet av 1970-talet och början på 1980-talet. I Tübingen hade Peter Stuhlmacher – så småningom även han hedersdoktor vid teologiska fakulteten i Lund – övertagit Käsemanns lärostol och förordade Gerhardssons syn på traditionsproblematiken. Käsemann hade ju bryskt avfärdat Gerhardsson synsätt. Stuhlmacher bjöd 1982 in Gerhardsson att delta i ett symposium om evangelium och evangelier. Gerhardsson föreläste om sitt avhandlingsämne, med kompletterande synpunkter på bakgrunden i hans licentiatarbete och på formkritikens svagheter. Det blev en konferensvolym – *Das Evangelium und die Evangelien* (1983) – som fick genomslag. Lite tidigare hade han vid en konferens i Tyskland, i Holzhausen 1976, inspirerat några unga forskare att utveckla hans arbeten. Serien av föreläsningarna publicerade Gerhardsson

på svenska i boken *Evangeliernas förhistoria* (1977). Den blev populär och översattes snart till tyska, danska, franska, engelska, italienska och spanska.

Avhandlingarna och artiklarna från andra forskare började komma. I Tübingen försvarade Rainer Riesner sin avhandling *Jesus als Lehrer* (1981) och i Bern Alfred Zimmermann arbetet *Die urchristlichen Lehrer* (1984). Båda hade lyssnat till Gerhardsson i Holzhausen. Nu skrevs artiklar om hans synsätt som visade på den betydelse man tillmätte hans avhandling. Peter H. Davids gav sin artikel titeln ”Twenty Years after Gerhardsson” (1980). I sin inflytelserika bok *The Oral and the Written Gospel* (1983) såg tysk-amerikanen Werner Kelber tydligt, trots sin kritik, att det egentligen bara fanns två huvudalternativ i synen på evangelietraditionen, det som Rudolf Bultmann stod för och det som Gerhardsson stod för. Gerhardssons rykte och erkännande växte. 1990 var han president vid den stora årliga konferensen – denna gång i Milano – anordnad av det ledande internationella sällskapet för nytestamentliga exegeter, *Studiorum Novi Testamenti Societas*. Nu anordnade man också konferenser för att diskutera hans synsätt. Ben F. Meyer ger sitt konferensbidrag den karakteristiska titeln ”Some Consequences of Birger Gerhardsson’s Account of the Origins of the Gospel Tradition” (1991). Om Gerhardsson har rätt, menar Meyer, får det avgörande konsekvenser för förståelsen av den tidiga kyrkans utveckling. Gerhardsson hade fått sitt internationella genombrott, cirka 30 år efter det att han försvarat sin avhandling.

Den senaste forskningen har tagit starka intryck av Gerhardssons drygt halvsekelgamla avhandling och övergett och modifierat den gamla formkritiken. Den värderar i stället minnet – framför allt det sociala och kollektiva minnet – som den avgörande traditionsbärande faktorn och söker litterära former som gör rättvisa åt minnets funktioner. Gerhardssons fokus var på memorering, inte socialt och kollektivt minne. Inte desto mindre ser man i hans avhandling ett pionjärbete som beredde vägen för den forskning som pågår idag och säkerligen ett tag framöver. Det är karakteristiskt att Kelber, som själv var en av portalfigurerna i forskningen om muntlighet och socialt och kollektivt minne, för några

år sedan tog initiativet till boken *Jesus in Memory* (2009). Jag var medredaktör och det var inte svårt att hitta bidragsgivare. De diskuterar där Gerhardssons synsätt i ljuset av dagens forskning. Kelber själv skriver en uppskattande redogörelse för den betydelse Gerhardssons arbete har haft och har. Kelber inser och erkänner det. Likaså visar urvalet av personer som idag får egna lexikonartiklar om sin forskning på Gerhardssons särställning. Så ger man för tillfället ut ett uppslagsverk i USA med titeln *The Dictionary of the Bible in Ancient Media*. En artikel om Birger Gerhardsson är självklar. Bondsonen från Vännfors, prästen, docenten och professorn, har skrivit in sig i de exegetiska handböckerna som en av de mest tongivande i forskningen om tradition och tradering.

Gerhardsson forskade och skrev om mycket annat. I arbetet med boken om Jesu prövning – den så kallade frestelseberättelsen – i Matteusevangeliet, *The Testing of God's Son* (1966), gjorde han under vårvintern 1963 en upptäckt som skulle följa honom genom livet. Han insåg att den judiska bekännelsen Shema hade varit ett avgörande styrelement för hur man bearbetat Jesustraditionen bland de tidigaste kristna, i alla fall i Matteusevangeliet. Han var senare förvånad över att den internationella forskningen inte tagit detta på allvar, trots att han hade vidareutvecklat idén och samlat sina artiklar om den i boken *The Shema in the New Testament* (1996). Det var nog, i Gerhardssons ögon, den viktigaste iakttagelsen om tradition och tradering efter avhandlingen.

Intresset för Matteusevangeliet fortsatte. Han skrev om dess användning av Shema, om underberättelser – kraftgärningar, var hans uttryck – och om liknelser – narrativa meshalimer, kallade han dem. Det var meningen att det skulle bli en kommentar till evangeliet. Anders Nygren hade bett honom skriva en sådan vid ett telefonsamtal en vårkväll 1965. Det hann han inte med, men många av hans kollegor ute i världen ser honom inte bara som en ledande expert på tradition och tradering utan också som en nydanande Matteusforskare.

Gerhardsson ville skriva om teologiskt centrala saker, sådant som var till nytta för kyrkan. Han ville ta på allvar att han hade en professur i Exegetisk teologi. Ämnena blev många: biblisk

etik, bönen Vår Fader, uppståndelsen, judiska och kristna bekännelser, kristen människosyn, och mycket mer. Han lade vikt vid att skriva begripligt och var en mästare i behandlingen av det svenska språket. Det var friskt och bildrikt, samtidigt väl avvägt. Den som kunde hans ämnen märkte att varje ord var noga valt och varje mening omsorgsfullt bearbetad.

Som teolog var Gerhardsson lutheran och historiker, övertygad om att vetenskapligt historiskt arbete med bibliska texter är omistligt för kyrkan. Den grundsynen var vanlig bland bibelforskare och andra under den tid då han fick sin skolning. Den grundsynen var vanlig bland bibelforskare och andra under den tid då han fick sin skolning. Han insåg så småningom att den i Uppsala omhuldade realistiska bibelutläggningen – den hade Fridrichsen förmedlat till honom – var teologiska halvfabrikat, som han uttryckte det, och drog av den anledningen bland annat slutsatsen – då inte självklar – att kvinnoprästfrågan behandlats anakronistiskt. Med denna insikt höll han fast vid att det var teologiskt viktigt att rekonstruera historien, språkligt, kulturellt och religiöst, och att historien var startpunkten och korrektivet för kyrkans teologi. Här har synsätten förändrats och flera exegeter menar idag att historien är i sig tillgänglig som en relation till vår egen existens. Men med sin försiktigt öppna hållning till sambandet mellan historicitetsfrågor och teologi, och sin insikt att exegeter inte har hela den teologiska sanningen i sin hand, gav han kyrkan i Sverige bättre kännedom om de historiska förutsättningarna för teologiskt skapande.

Under åren i Lund fick Gerhardsson förfrågningar från andra lärosäten. Han avböjde. Man gjorde honom till hedersdoktor i Edinburgh redan 1976 och hans internationella ryktbarhet växte. Han förblev den teologiska fakulteten i Lund trogen fram till sin emeritering 1992 och blev då den förste att i Lund motta Anders Nygren priset. Efter 27 år vid fakulteten var han en av dess mest framstående och internationellt välrenommerade professorer. Avskedsföreläsningen höll han 1 juni 1992 i universitetshuset i Lund. Den publicerades samma år i *STK*. Han var tacksam över sin långa tid vid vår teologiska fakultet. ”Det har varit en förmån, jag har inte önskat mig någon annan befattning”, sa han till slut.